

Starrbäcksängen – alltför ambitiöst?

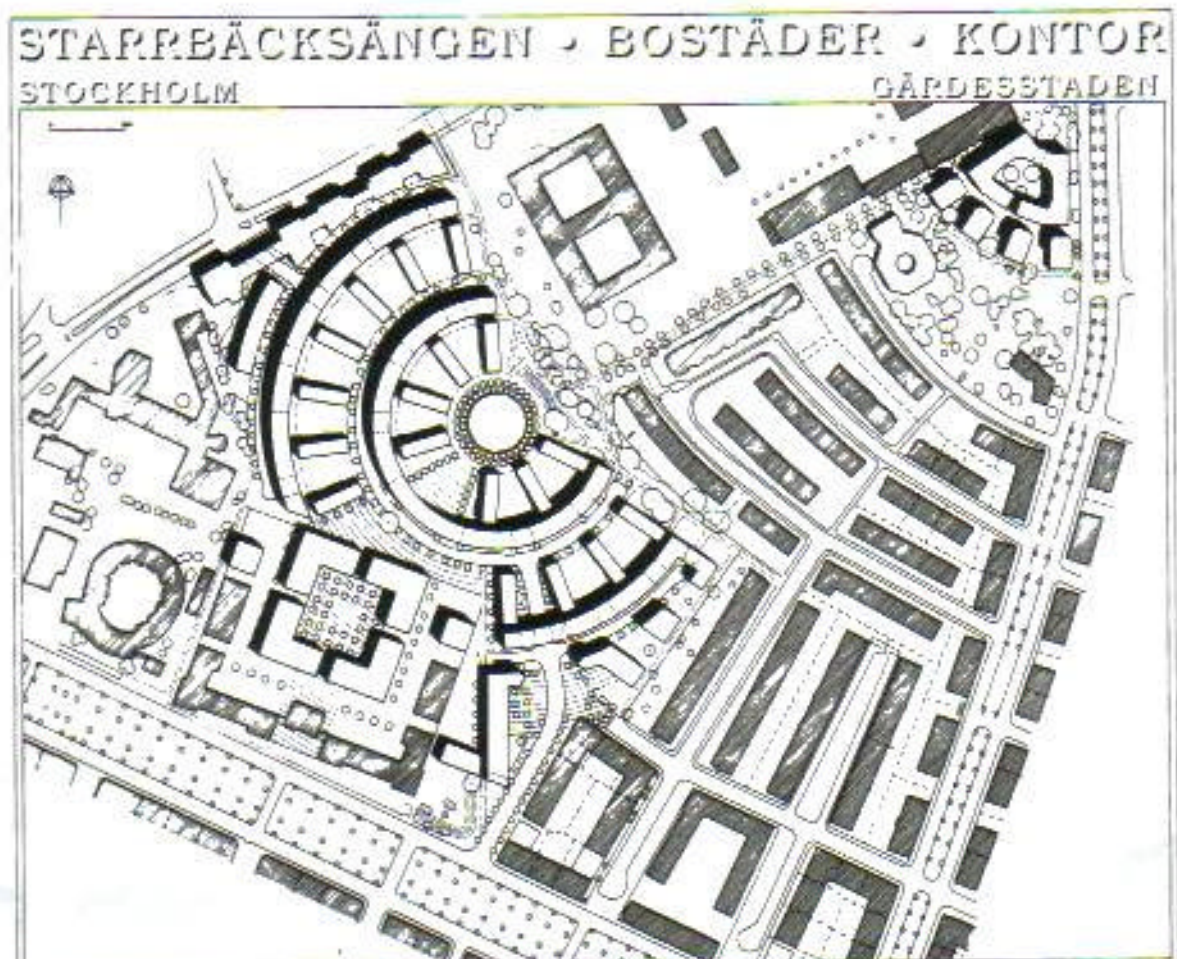
Alesander Wolodarski

I Gärdets ena hörn, bakom Militärhögskolan vid Valhallavägen ligger Starrbäcksängen. Här planerades på 30-talet en idrottsarena. Något annat var inte att tänka på i det sankta området. Här rann Starrbäcken ut i Värtan ännu i början av seklet, då sprängstenen från Tyskbagarbergen dumpades i ravinen och området planades ut. Efter kriget kom i stället Sankt Eriksmässan, vars byggnader televisionen småningom tog över. De första bostadsskisserna gjordes redan på 70-talet som underlag för markförhandlingar. Området var fortfarande statens, men när rådhuset behövde komplettera sina lokaler på Kungsholmen aktualiserades markbyte. Starrbäcksängen övergick i stadens ägo, togs in i det kommunala bostadsbyggnadsprogrammet och planeringen kunde påbörjas.

På Starrbäcksängen hade efterkrigstiden lämnat efter sig en splittrad bebyggelse. Statliga institutioner hade på bekostnad av de kulturhistoriskt värdefulla kasernbyggnaderna vuxit upp utan sammanhang. Några uppslag för fortsättningen var det därför svårt att finna. Frågan var också om det för Gärdet karakteristiska öppna kvarteret överhuvudtaget var användbart i denna bullerstörda utkant med Lidingötrafiken. Ty att fullfölja Gärdets givna bebyggelsemönster syntes ändå först naturligt. De etablerade husraderna längs Strindbergsgatan kunde t ex dras vidare. Men närmare Lidingövägen blev gatan mindre attraktiv. Dess fortsättning lovade ingenting och var svår att avsluta. I stället prövades något som skulle kunna lyfta och hålla samman hela det splittrade området. I det klämda läget intill Generalstabens väldiga tegelbastion vid Lidingövägen behövdes en stark form - en bebyggelse som stänger ute trafikbuller men är öppen för de stråk och genomblickar som gör ett område tillgängligt och attraktivt. Här skulle ett svar på Tessinparken vara på sin plats, en ny länk mellan Östermalm och Gärdet. Kanske ett mönster som leder omgivningens stråk till ett centralt parkrum. Starrbäcksängen kunde tänkas leva sitt eget liv, en stad i staden.

Inspirationskällorna var många såsom den slutna romerska amfiteatern med sina portar, sin läktare och sin arena och den öppna pampiga 1800-tals stjärnplatsen. Men även pionjärmodernismens bostadsområden, där klassicismen dröjt sig kvar i stadsplanen liksom på Gärdet: Bruno Tauts Hofeisen i Berlin, men framförallt den i Stockholm föga kända La Butte Rouge i Chatenay-Malabry utanför Paris, en trädgårdsstad med funktionalistisk bebyggelse (se Arkitektur 1981:2)

Planformen blev som ett hjul med ekrar och nav. Gårdarna öppnades mot mitten och bildade konvergerande rum. Gatorna kröktes för att med anslutande husgavlar associera till Askrikegatan och 30-talet. I den yttre och inre ringraden gjordes stora valv till ett återkommande motiv för att leda besökaren mot navet - en vattenspegel i försänkt läge och väl synlig på långt håll, ett blickfång som skulle spegla bebyggelsen och ge ljus och offentlighet åt platsen. Terrängen lades med fall mot mitten och ekerhusen följde efter i avsatser. Den sluttande terrängen, valven och dammen med sin grönska skulle balansera den höga exploateringen. Denna uppläggning med uppfyllnader löste även parkeringsfrågan. Estetik och ekonomi gick här hand i hand. Man behövde inte gå in i grundvattnet som låg nära marknivån. Cirka 300 bilar kunde på detta sätt rymmas under ringgatorna. Vi slapp parkeringshus till förmån för ett större antal bostäder och exploateringsekonomi kunde accepteras.

Starrbäckssängens planform är som ett hjul med ekrar och nav. Gårdarna är öppna mot mitten, där en vattenspegel i försänkt läge & ge är väl synlig på långt håll, ett blickfång som skall spegla bebyggelsen och ge ljus och offentlighet å platsen. jämför även färgbilderna s 20-231

Starrbäcksängen tänktes som en anhängen, självständig arkitektonisk ensemble. Här finns en tydlig rumshierarki med den centrala platsen som den viktigaste. När televisionen flyttat och kvarteret Svea Artilleri mellan Valhallavägen och Starrbäcksängen byggts om, skall Nybrogatans långa stråk förena området med staden. En lång arkad öppnar platsen söderut för det framtida stråket genom kasernkvarteret mot staden. Vid Jungfrugatans entréplats, den näst viktigaste i hierarkin skulle man möta vad vi är vana att finna i trakten däromkring, den lugna och sparsamma arkitekturen i grönska. Platsen skulle behandlas med särskild omsorg och inlevelse, för att förankra området på Gärdet, och bottenvåningarna få offentlig karaktär med butiker och service. Och just här vid områdets entré, liksom mot Lidingövägen höjdes marken för att understryka tröskeln, från vilken dammen skulle bli synlig och locka till en promenad mot mitten.

När idéerna tog fast form 1984, ansågs genomförandet mycket osäkert. Militärerna hävdade en säkerhetszon utanför generalstaben och förhandlingarna drog ut på tiden. Frågan var om planen överhuvudtaget var användbar med hänsyn till de ställda säkerhetskraven. Inte heller byggherren, AB Stockholmskem, trodde att projektet kunde genomföras. Man ritade, man räknade och när kalkylerna inte gick ihop efterlyste man reduceringar som knappast längre gjorde planidén intressant. Att ytterligare två projekt skulle integreras i Starrbäcksängens mönster gjorde inte saken lättare. Militärernas elevhem och hotell skulle placeras i områdets mest utsatta plats, entrétorget. Och just här kring det blivande entrétorget var kritiken särskilt intensiv, vilket de återkommande mötena med allmänheten gav besked om. Hela randbebyggelsen fick arbetas om. Engagemanget var stort för den nationalistiska stadsdelen, men liten var förståelsen varför man överhuvudtaget skulle bygga på Starrbäcksängen.

Området ingår i en miljö som hunnit bli kulturhistoria. För att få en större överblick och referenser i anslutning till projektet och den nationalistiska traditionen företogs en gemensam resa ute i Europa med La Butte Rouge utanför Paris som viktigaste mål. Här ritades trädgårdsstadens klassicistiska plan redan 1919, men bebyggelsen kom till först med funktionalismen under 30-talet liksom på Gärdet. I La Butte Rouge har man inte nöjt sig med sedvanlig terränganpassning och smalusets inre bostadsfunktioner. Här har stadsbyggnadskonsten lyckats komma längre och uppnått en sällsynt välfunnen balans mellan god bostadsmiljö och skönt gestaltad stadsmiljö.

Påresan föreföll det som om deltagarna var överens om att den yttre miljön på Starrbäcksängen skulle ha hög prioritet. Men tillbaka i Stockholm hade resenärernas uppfattningar gått starkt isär. Byggherren pekade på svårigheter, inte bara ekonomiska utan även tekniska och förvaltningsmässiga. Sänkningen av Starrbäcksängens mittparti var en operation man inte vågade sig på med hänvisning till översvämningens risk. Inför spegeldammen, projektets centrala motiv, var man kallsinnig och inte bara med tanke på ekonomin. Man gjorde allt för att slippa den och återopade till druckningsrisken. Vidare ansågs projektets bärande motiv, valven, alltför ekonomiskt betungande, och de borde reduceras. Att släppta fasader som på Gärdet var inte att tänka på. För byggherren gällde bara den statliga låneblanketten, pantvärdet och överkostnaderna som plågar alla bostadsprojekt på den subventionerade bostadsmarknaden. Man krävde att den formella planen, miljöns juridiska skydd, skulle upplösas och göras flexibel. Och i kvalitetsprogrammet, stadens samordningsinstrument för större projekt i känsliga lägen, ville man i det längsta inte medverka. Ty vägen för produktionsanpassning och stordrift skulle hållas öppen. Så blev positionerna låsta.

Planen behöll dock sin fasta form med bestämmelserna om valv, den sluttande terrängen och dammen. Ty att i ett sent skede efter planprocessen låta bolaget och entreprenören bestämma över ett stort område på Gärdet vore för staden att fränsäga sig sitt planeringsansvar. Planidén viktiga element fick man inte tumma på. Och i kvalitetsprogrammet fastslogs Gärdets karakteristiska miljöegenskaper som stått sig under stadsdelens

femtioåriga historia. De skulle inte få glömmas bort här på Starrbäcksängen, när Gärdet fullbordas.

Både stadsplanen och kvalitetsprogrammet @ lyckligtvis i beredskap, när byggherren oväntat utlyste en totalentreprenadtävling. Dessa handlingar lades till grund för tävlingen, om vem som skulle förverkliga Starrbäcksängen. Byggherrens i projektet deltagande konsult, FFNS Studio 3, fick inte fortsätta sitt uppdrag. Men intresset för bostadsbyggande var svagt under kontorsboomen 1987.

Tävlingen om Starrbäckssängen lockade endast två bolag, Skanska och K-bygg (Kungsfiskaren), vilka ställde upp med FFNS Studio 2 respektive Nyréns arkitektkontor.

Det Nyrénska förslaget vann, inte enbart för sina goda lägenhetslösningar. Den ljusa arkitekturen var stram och tilltalande och La Butte Rouge hade glädjande nog satt sina spår i projektet. Allt var dock inte enbart att glädjas åt. Arkaden blev starkt reducerad. Ringbyggnadernas runda valv blev fyrkantiga med en okänsligt placerad pelarrad i siktfältets mitt och den yttre ringens valv hade krympt. Men det allvarligaste var att dammen minskats till en fjärdedel och dess roll som områdets fokus och blickfång skulle därmed bli försvagad.

Den stora vattenyta, som var tänkt att spegla bebyggelsen kring den centrala platsen, nästintill försvann. Och det hjälpte inte att kontorsbyggrättema vid Lidingövägen nästan fördubblades i förhandlingsplaneringens anda. Endast den långa arkaden stod att få tillbaka. Övriga avsteg fick man acceptera för att Starrbäckssängen äntligen skulle bli verklighet.

Starrbäckssängen är nu så gott som färdigbyggd och arbetsbodarna skall snart lämna plats för den förminskade dammen. Inte överraskande är dock vare sig byggherren eller entreprenören nöjd. I en intervju i Fastighetstidningen 1990:16 vidhåller de sin kritik: "Stadsbyggnadskontoret hade alltför ambitiösa planer för området", heter det. "Med en friare stadsplan hade byggkostnaderna blivit tio procent lägre", påstår man, dock utan närmare precisering.

Det är uppenbart att man på byggherresidan fortfarande inte har förstått vad projektet handlade om eller hur mycket prutningar det tådde. Om de hade fått som de ville skulle naturligtvis mycket mera ha försvunnit förutom vad som redan idag är borta av valven, sluttningen och dammen. Dessa element som också var lättast att ge sig på eftersom de knappast tillhör bostadspolitikens basutbud liksom inte heller den arkitektoniska omsorg som läget på Gärdet betingar. Det var nödvändigt att stå på sig och hålla emot. Ty ett sådant projekt, där ännu fler avsteg så totalt skulle ha satt miljön åt sidan, hade varit meningslöst att fullfölja.

När lågkonjunkturen är här kommer i Stockholm framförallt attraktivt belägna projekt i stadens känsliga partier att genomföras. Men en ekonomisk och bostadspolitisk perestrojka kan inte över en natt åstadkomma mirakel till förmån för det varsamma stadsbyggande, som då måste hävdas. Ingen politik kan ensam skapa maximala förutsättningar för byggande av goda och vackra bostadsmiljöer. Ty den fullkomliga politiken existerar inte. Mycket beror på om @ finns. Ty perestrojka måste även gälla de låsta attityder som följt i miljonprogrammets spår och som fortfarande styr. Högklassigt byggande är faktiskt möjligt även under spartider. Det har visat sig förr. De finaste bostadsmiljöerna på Stockholms manar byggdes just under krisåren i början av seklet.

Projektet Starrbäckssängen blev en utmaning för alla inblandade under den långa processen. Det tillkom i en tid, då miljonprogrammets mål visserligen redan förkastats t o m på högsta nivå i kanslihuset, men där i verkligheten centraliserade finansieringsstrukturer och invanda rutiner fortfarande styrde byggandet. De hindrade förverkligandet av Starrbäckssängen med den högre ambitionsnivå. Ytterligare avsteg på bekostnad av miljön motverkades lyckligtvis genom den formella planen och kvalitetsprogrammet - den demokratiska planprocessens dokument.